

PREVAJANJE IN REFORMACIJA NA VZHODU SLOVENSKEGA ETNIČNEGA PROSTORA

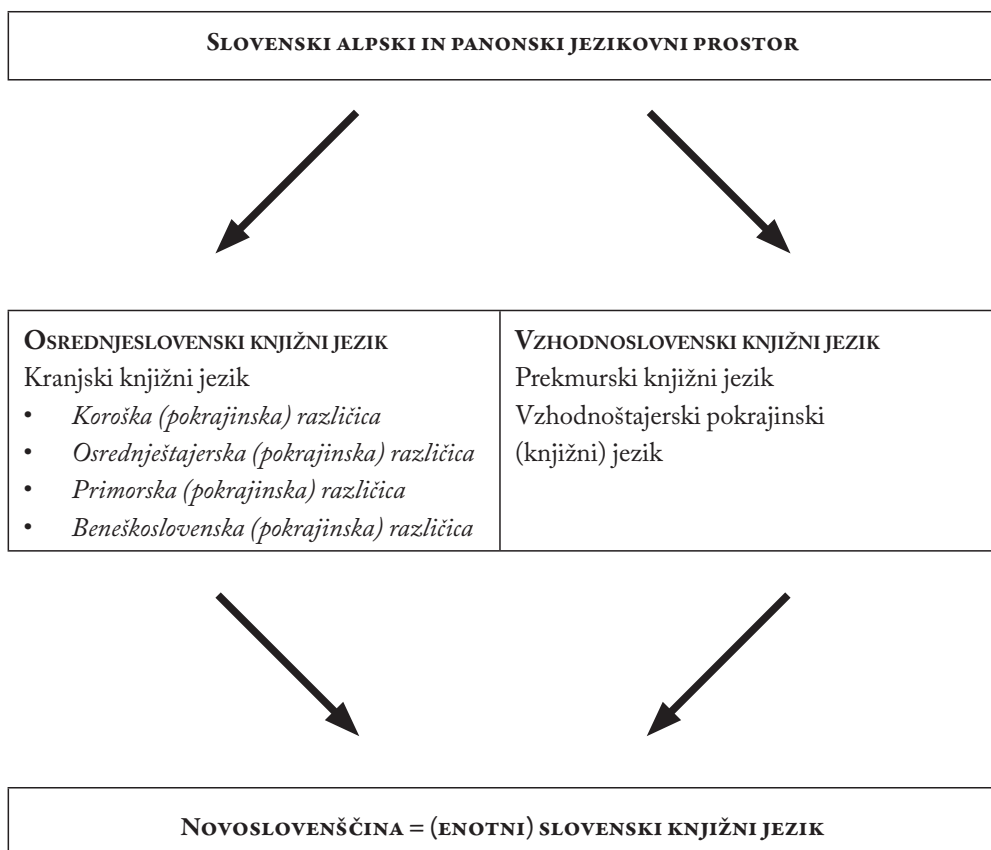
Marko Jesenšek
Univerza v Mariboru

1 Uvod

Sodobni pogledi na razvoj slovenskega jezika opozarjajo na dvojnični razvoj slovenščine v alpskem in panonskem prostoru (prim. Orožen 1996, 1996a, Jesenšek 2013, 2015, 2018). Od srednjega veka do sredine 19. stol. sta soobstajala osrednje- in vzhodnoslovenski knjižni jezik s pokrajinskimi knjižnimi različicami. Izhajala sta iz dediščine *Brižinskih spomenikov*, njuno razlikovalnost pa utemeljujejo različne jezikovno-geografske in kulturno-zgodovinske okoliščine v alpskem karantanskem in panonskem cirilometodijskem prostoru (Orožen 1996a, 83; Jesenšek 2013, 14). Normativno najbolj izoblikovan in razširjen je bil osrednjeslovenski knjižni jezik, tj. kranjščina ali kranjski knjižni jezik, ki je s koroško, osrednještajersko, primorsko in beneškoslovensko pokrajinsko različico zaznamoval več kot tristoletno obdobje v razvoju slovenskega jezika. Tretjina slovenskega jezikovnega prostora je pripadala vzhodnoslovenskemu knjižnemu jeziku, tj. prekmurskemu in vzhodnoštajerskemu knjižnemu – prekmurski knjižni jezik je bil dobrih dvesto let drugi slovenski knjižni jezik (Toporišič 1992, 83) in se je uporabljal na slovenskem etničnem ozemlju med rekama Muro in Rabo; vzhodnoštajerski pokrajinski (knjižni) jezik se je uveljavljal med rekama Dravo in Muro.

Kranjski in prekmurski jezik sta se knjižnojezikovno potrdila kot »stranski produkt« slovenskega protestantizma (prim. Rajhman 1977) – prvi v 16. stoletju na Kranjskem, drugi pa na začetku 18. stoletju v Prekmurju –, na prelomu 18. in 19. stoletja pa so se jima pridružila še zapoznena katoliška knjižnojezikovna prizadevanja v vzhodnoštajerskem prostoru med Dravo in Muro. Misel o jezikovni enotnosti kot potrebnem pogoju za narodnostno združitev Slovencev v eni državi je vzhodnoslovenski knjižni jezik, ki je bil na »knjižnem razpotju« med osrednjeslovenskim kranjskim in hrvaškim kajkavskim

(Orožen 1996a, 87), pritegnila v skupno slovensko okolje. Slovenski jezikovni različici sta se v prvi polovici 19. stoletja začeli približevati, prepletati in zblíževati, romantično razmišljanje o jeziku in narodu, po katerem je narod skupnost ljudi, ki jih na določenem ozemlju povezuje skupni (knjižni) jezik, pa je v pomladi narodov spodbudilo poenotenje osrednje- in vzhodnoslovenskega knjižnega jezika in oblikovala se je novoslovenščina ali enotni slovenski knjižni jezik – tako se je uresničila jezikovna zasnova Janeza Nepomuka Primica, ki je že med letoma 1811 in 1813 kot prvi predavatelj slovenskega jezika na graški univerzi razmišljal o skupnem slovenskem knjižnem jeziku (Orožen 1996a, 87).

1.1 Zgodovinski razvoj tematike – raznolikost knjižnih (pokrajinskih) jezikovnih različic na Slovenskem

1.1.1 Predzgodba o nastanku vzhodnoslovenske različice knjižnega jezika sega v 9. stoletje, ko se je v bavarskih in frankovskih zapisih panonski prostor med Dravo in Rabo preimenoval v Spodnjo Panonijo, prostor severno od Rabe do Donave pa v Zgornjo Panonijo

(Štih in Simoniti 2009, 65). Pribinovi Slovani so začeli naseljevati vzhodni panonski prostor med Dravo in Rabo. Kocelj je nadaljeval očetovo tradicijo in ponudila se je priložnost za samostojno slovansko državo. Predhodnika take nikoli uresničene slovanske zgodovine sta bila Ciril in Metod, ki sta s slovanskim misijonom v Panoniji odpravljala biblijsko trijezičje in uveljavljala slovanski jezik v cerkvi. To je bilo skladno s *Svetim pismom*, ki ne zaukazuje jezikovnega imperializma: »Ár je píszano: 'živém jasz, právi Goszpod; kaj sze meni nakle-kne vszákó koleno, i vszákí jezik bode vadlüvao Bougi.« (Š. Küzmič 1771, 480, Rim 14,11). Slovanščino kot bogoslužni jezik v Panoniji sta potrdila tudi papeža Hadrijan II. in Janez VIII., ki sta zagovarjala dvojezičnost, tj. branje berila in evangelija v latinščini in nato lahko še v slovanščini. V takrat enoten južnoslovanski jezik so bile prevedene vse potrebne cerkvene knjige, s tem pa so Kocljevi panonski Slovani dobili literaturo v razumljivem domačem jeziku – to je bilo veličastno in izjemno delo, ki ga na Slovenskem naslednjih sedemsto let vse do Trubarja nihče ni mogel ponoviti.

Kocelj je bil v Panoniji med letoma 867 in 874 predhodnik slovanske zgodbe, ki se jezikovno-razvojno potrjuje tudi v povezavi med starocerkvenoslovanskim *Sinajskim evbologijem* Cirila in Metoda ter *Brižinskimi spomeniki*, najstarejšim ohranjenim slovanskim besedilom, ki je nastalo ob istem času kot verjetno najstarejše slovansko kazensko pravno besedilo *Zakon sudnyj ljudem* [Sodni zakonik za ljudstvo], skoraj dobesedni prevod bizantinskega pravnega priročnika Ecloga (verjetno iz leta 740).

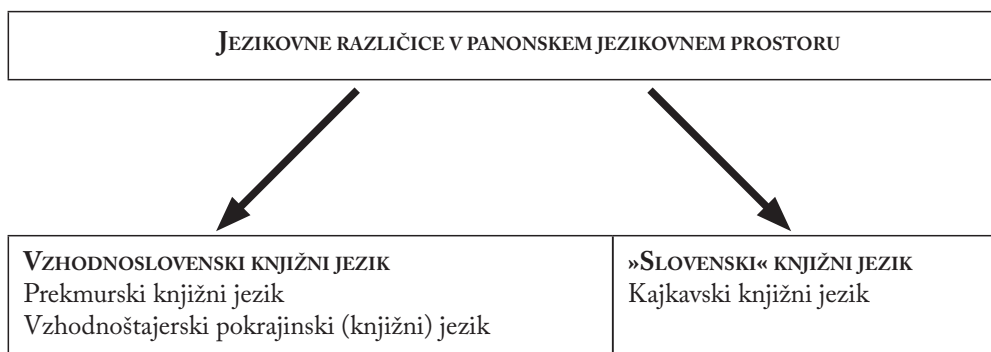
Stara cerkvena slovanščina je bila v 9. stoletju enotni knjižni jezik Južnih Slovanov, zapisana in razumljena od Ohrida do Kocljeve Panonije. O tem priča delo Klimenta Ohridskega, ki je med Metodovim bivanjem v Rimu tri leta razširjal krščansko vero v Kocljevi kneževini v zlahka razumljivem starocerkvenoslovanskem jeziku (Grivec 1963, 180). V slovanskem panonskem prostoru je nastalo tudi njegovo *Poučenje v čast apostolu ali mučencu*, ki je zelo podobno pridigi o grehu in pokori in drugem *Brižinskem spomeniku* (Orožen 1996, 43). Kliment Ohridski je poznal besedilo drugega *Brižinskega spomenika* in ga je uporabil pri sestavljanju svojega govora (Stanislav 1978, 207). Za primerjavo navajam od Grivca v sodobno slovenščino prevedena odlomka, ki sta nastala v Cirilovi panonski jezikovni šoli:

KLIMENT: Če bi jo bil spolnil, bi mu bilo večno življenje brez skrbi in smrti; starost bi se ga ne prijela in solznega telesa bi ne imel. Toda po hudičevi zavisti je bil ločen od božje slave, ker se ni zdržal; odtlej so na človeški rod prišle skrbi, bolečine in smrt, premenjajoč človeško življenje. (Grivec 1963, 189)

II. BRIŽINSKI SPOMENIK: Če bi naš ded ne grešil, bi mu na veke bilo živeti, starosti ne prijati, nikoli skrbi ne imeti, ne solznega telesa, temuč na veke bi mu bilo živeti. Ker je bil z zavistjo Neprijaznega izgnan od slave božje, po tem so na človeški rod bolečine in skrbi prišle, in bolezní, in po tem redu smrt. (II. BRIŽINSKI SPOMENIK 1–14)

Fran Miklošič je v uvodu v *Die christliche Terminologie* [Krščanska terminologija] »logično poudarjal« (Orožen 1996, 45–46, 63), da je že pred prihodom Cirila in Metoda v panonskem prostoru obstajala starejša slovanska terminologija, ki so jo med pokristjanjevanjem panonskih Slovanov ustvarili bavarski razširjevalci krščanstva s pomočjo prevajalcev. Ciril in Metod sta med južnimi Slovani širila krščanstvo, »stranski produkt« misijonarstva pa je bilo kulturno poslanstvo in oblikovanje enotnega južnoslovenskega knjižnega jezika v bogoslužnih knjigah. Na podoben način je v 16. stoletju v času protestantizma nastal kranjski knjižni jezik Trubarja in somišljenikov, enako tudi prekmurski knjižni jezik, ki ga je v slovenskem panonskem jezikovnem prostoru s prevodom *Nouvega Zákona* normiral Števan Küzmič.

Jezikovna tradicija Cirila in Metoda je posredno vplivala na nadaljnje razmere v panonskem jezikovnem prostoru, kjer se je do začetka 16. stoletja najprej oblikovala hrvaška knjižna kajkavščina, pridružili pa sta se ji še dve slovenski jezikovni različici: v začetku 18. stoletja prekmurski knjižni jezik in na prelomu 18. in 19. stoletja med rekama Dravo in Muro na severovzhodu današnje Slovenije za kratek čas še vzhodnoštajerski pokrajinski (knjižni) jezik, ki sta se v neposrednem stiku s kajkavščino razvijala ločeno od osredneslovenskega. Obvladovanje slovenske norme in prekmurskega pogovornega jezika je ohranjalo razliko med hrvaško kajkavščino in slovensko prekmurščino v besedju ter na vseh jezikovnih ravneh (Jesenšek 2013, 9). Kajkavski knjižni jezik v zahodnem hrvaškem slavonskem prostoru s središčem v Zagrebu so pisci in prevajalci imenovali »slovenski«. Pri besedni zvezi *slovenski jezik* je od 16. do 19. stoletja prišlo do poimenovalnega prenosa na pomenski ravni: »kajkavski knjižni jezik« (slovenski jezik, 16. do začetka 19. stoletja), »prekmurski knjižni jezik« (stari slovenski jezik, 18. do sredine 19. stoletja), »enotni slovenski knjižni jezik« ali »novoslovenščina« (od sredine 19. stoletja).

1.1.2 Osredneslovenski knjižni jezik se je normativno razvijal na časovni premici *Predknjižno izročilo: Brižinski spomeniki in ostali rokopisi* → *Knjižno izročilo: Primož Trubar*

→ *Janez Svetokriški* → *racionalistična jezikovna prizadevanja Marka Poblina in zoisovcev*
 → *Jernej Kopitar* → *Matija Čop* → *poenotenje knjižne norme sredi 19. stoletja*.

Kranjski knjižni jezik je za potrebe prevajanja Svetega pisma sredi 16. stoletja normiral protestant Primož Trubar. V prvih osrednjeslovenskih knjigah (*Abecednik* in *Katekizem*, 1550) je z upoštevanjem takrat nastajajočega ljubljanskega središčnega govora svobodno povezal v harmonično celoto dolnejščino in gorenjščino. Oblikoval je nadnarečni kranjski jezik, ki je bil razumljiv v širšem slovenskem jezikovnem prostoru. Kranjščina je bila Trubarjev »stranski produkt« protestantizma – vero je bilo treba približati posamezniku, zato je preproste ljudi moral naučiti brati in pisati, da so lahko sledili načelu, naj vsak vernik bere Sveto pismo v svojem maternem jeziku. Jurij Dalmatin je upošteval jezikovne reforme »gospod Trubarjeve kranjščine«, ki jih je pripravil Sebastijan Krelj, leta 1584 prevedel celotno Biblijo in tako dolgoročno »uzakonil« kranjski (osrednjeslovenski) knjižni jezik, ki se je v naslednjih stoletjih iz cerkvenega slovstva razširil na vse funkcijske zvrsti jezika. V drugi polovici 18. stoletja je bilo zato treba razmisliti o novem prevodu Biblije (Orožen 1996, 253). Projekt je prevzel Jurij Japelj, ki je z Blažem Kumerdejem k delu pritegnil še skupino sodelavcev (Debevc, Rihar, Škrinjar, Šraj, Traven, Vodnik), in dvesto let po Dalmatinovi *Bibliji* je izšel Novi testament (1784). Prevajali so po Vulgati, nemški predlogi (Rosalino) in tako, da so le »prenovili« Dalmatinov jezik (Orožen 1996, 253), nadaljevali t. i. alpsko smer v razvoju slovenskega jezika. Žal niso poznali Küzmičevega prevoda *Nouvega Zákona* (1771), ki sta ga v 19. stoletju pohvalila Kopitar in Čop ter ga priporočala kot primer »čistejšega« in »pravilnejšega« od osrednjeslovenskega. S tem se je začelo polstoletno soočanje dveh tipov slovenskega knjižnega jezika, prepletanje osrednjeslovenskih alpskih in vzhodnoslovenskih panonskih jezikovnih značilnosti, to pa je sredi 19. stoletja omogočilo nastanek enotnega slovenskega knjižnega jezika.

Tik pred poenotenjem slovenske knjižne norme je kranjski knjižni jezik dosegel vrhunec v romantičnem pesništvu Franceta Prešerna (*Poezije*, 1846/47).

1.1.3 Prekmurski knjižni jezik se je normativno razvijal na časovni premici *Predknjižno izročilo: Martjanska pesmarica I* → *Knjižno izročilo: (izgubljena Agenda Vandalica)* → *Franc Temlin* → *Števan Küzmič* → *Mikloš Küzmič* → *Jožef Košič* → (*postopno*) *poenotenje knjižne norme od sredine sredi 19. stoletja do združitve Prekmurja z matičnim slovenskim ozemljem (Janoš Kardoš – Jožef Borovnjak – Imre Agustič – Franc Ivanocy – Jožef Klekl – Avgust Pavel)*.

Prekmursko predknjižno izročilo sega v čase *Martjanske pesmarice I*, ki je nastala v 17. stoletju, nekaj pesmi pa je verjetno že iz 16. stoletja (Novak 1997, 19–21). V njej se prepletajo prekmurske in kajkavske jezikovne značilnosti, ki kažejo, kako se je prekmurščina osvobajala kajkavskih vplivov in preraščala iz narečnih v knjižne okvire, išoč svoje mesto med starejšo knjižno kajkavščino in v 16. stoletju oblikovanim osrednjeslovenskim kranjskim jezikom. Rokopisne pesmarice, Ivan Škafar (1978, 99–103) jih

od leta 1715 do 1919 navaja enainšestdeset, kažejo najzgodnejšo pisno podobo prekmurščine.

Začetki prekmurskega knjižnega jezika segajo v osemdeseta leta 16. stoletja, ko je bila domnevno natisnjena izgubljena prekmurska knjiga *Agenda vandalica* (1587), verjetno prevod Lutrovega obrednega priročnika. Nastanek in razvoj prekmurskega knjižnega jezika pa je nato v 18. stoletju preslikava vsega, kar se je dogajalo na Kranjskem v drugi polovici 16. stoletja. Zgodba prekmurskega knjižnega jezika se začena z zahtevo, da mora vsak vernik brati *Sveto pismo* v maternem jeziku. Protestant Franc (Ferenc) Temlin je natisnil prvo prekmursko knjigo, cerkveni učbenik *Mali Katechismus* (1715), v njej pa je prekmurščino (»*čisti slovenski jezik*«) poimenovalno ločil od kajkavščine (»*slovenski jezik*«), ki je bila do takrat nadomestni knjižni jezik v prekmurski cerkvi. Temlin je poskušal oblikovati nadnarečni jezik, razumljiv na širšem prekmurskem govornem prostoru. Katekizmu je sledil abecednik neznanega avtorja, mogoče bi lahko bil sestavljalac *Abecedariuma szlowenszko* (*Abecedarium slovensko*, 1725) Mihael Kerčmar. Mihael Sever je izdal tretjo prekmursko knjigo *Réd zvelicsánstva* (*Red zveličanstva*, 1747), nato pa je vlogo prekmurskega Dalmatina prevzel Števan Küzmič.

V petdesetih letih 18. stoletja se je začel pripravljati na prevajanje Biblije, tako da je sledil ustaljenemu protestantskemu načinu ravnanja. Najprej je poskrbel za osnovni učbeniški sestav v prekmurskem jeziku – *Mali katekizem* (ok. 1752) in *Abecednik* (ok. 1753) sta izgubljena, ohranjena pa je skoraj tristo strani obsežna knjiga *Vöre krsztsánszke krátki návuk* (*Vere krščanske kratki nauk*, 1754), tj. katekizemski učbenik z odlomki iz Svetega pisma. Po temeljitih pripravah se je lotil prevajanja Svetega pisma – *Nowvi Zákon* [*Nova zaveza*] (1771) je njegovo življenjsko delo (verjetno je prevedel celotno Biblijo, a rokopis, žal, ni ohranjen), najpomembnejše delo prekmurskega protestantskega slovstva in prvi slovenski prevod *Svetega pisma* iz izvirnega jezika, tj. stare grščine. Števan Küzmič je ravensko in goričko narečje prilagodil potrebam nadnarečnega pisnega sporazumevanja in oblikoval prekmurski kulturni jezik, ki je bil primeren za največje prevajalske in ustvarjalne dosežke. Pri oblikovanju prekmurskega knjižnega jezika je imel še težjo nalogo kot Trubar, saj v Prekmurju ni bilo mest in združevalne središčne mestne govorice. Jezik okolja je povezoval v nadnarečno tvorbo s pomočjo svojega jezikovnega čuta ter tako oblikoval knjižni jezik prekmurskih protestantov, ki so mu nato sledili tudi katoliški in posvetni pisci.

Pomembno vlogo pri uzaveščanju prekmurskega knjižnega jezika ima sedem knjig katoliškega duhovnika Mikloša Küzmiča (1737–1804) po latinski predlogi, med njimi predvsem *Szvéti evangelyiomi* (1780) in v prekmurskem jeziku največkrat ponatisnjena *Kniga molitvena* (1782, ponatis 1796).

Začetki umetnostnega jezika segajo v leto 1774, ko je nastala prva znana prekmurska posvetna pesem, pustna prigodnica *Versus Vandalici*, ki jo je napisal dijak evangeličanskega liceja v Požunu (Bratislava) David Novak. V 19. stoletju je to smer nadaljeval Janoš Kardoš s prekmurskimi prevodi madžarskih pesnikov.

Leta 1807 je izšla svatbena knjiga *Sztarisinsztvo i zvacinsztvo* (1807), v kateri je bila v prekmurskem knjižnem jeziku s predstavitvijo snubitve in vabilom na svatbo ter necerkvenimi pesmimi prvič ubesedena tudi posvetna vsebina. Po Küzmičevem prevodu *Nouvega Zákona* je bila to najpomembnejša prelomnica v razvoju knjižne prekmurščine, ki se je iz cerkvenega slovstva razširila v posvetno, najprej na neumetniški, nato še na umetniški jezik in se potrdila v vseh funkcijskih zvrsteh jezika. V posvetnem slovstvu je prekmurski knjižni jezik dosegel višek v prebudnem delu Jožefa Košiča (1788–1867). Po Slomškovem vzoru nedeljske šole je posredoval osnovno znanje o pisanju, zgodovini, omikanosti in krepitvi moralnosti v delu *Zobrisani Szloven i Slovenka med Mürov i Rábov* (1845–1848), po Kremplovih *Dogodivošinah štajerske zemle* je spisal prvo prekmursko zgodovinsko knjigo *Zgodbe vogerszkoga králesztva* (1848), v rokopisu pa je ostalo njegovo najpomembnejše zgodovinsko delo *Starine železnih ino salaskih Slovenov*. Košič je prenovil prekmurščino 18. stoletja in je po Miklošu Küzmiču dosegel njeno najvišjo stopnjo omikanosti ter jo izrazno in slogovno povsem približal literarni zvrsti.

Košičeve jezikovne stike z vzhodnoštajerskimi pisci je nadaljeval Jožef Borovnjak (1826–1909), ki je na Cankovi sprejemal štajerske duhovnike in izobražence, jih seznanjal z jezikovnimi, kulturnimi in političnimi razmerami v Prekmurju, od njih, predvsem od Božidarja Raiča in Antona Trstenjaka, pa je dobival pomembne informacije o »avstrijski slovenščini«, prizadevanjih za poenotenje kranjskega in prekmurskega knjižnega jezika, čitalniškem in taborskem gibanju ter dejavnosti Mohorjeve družbe in širjenju njenih knjig tudi v Prekmurju. Skrbel je za ponatiskovanje pomembnih prekmurskih knjig, pisal pa je tudi sam. Izdal je prekmurski molitvenik in pesmarico *Szvéti Angel csuvár* (1875), v kateri se je jezikovno približal novoslovenščini – enotni slovenski knjižni jezik je sprejel v začetku devetdesetih let 19. stoletja, ko je izdal knjižico na šestnajstih straneh *Angleska služba ali poduk, kako se pri sv. maši streže* (ok. 1890). Prehod prekmurščine iz knjižnih v narečne okvire pa se kljub zgodovinskemu trenutku in ideji Zedinjene Slovenije ni zgodil »čez noč«. Prekmurski katoliški pisci so sprejeli novoslovenščino kot predpogoj za združitev vseh Slovencev v eni državi, protestanti pa so še naprej zagovarjali samobitnost prekmurskega jezika v odnosu do madžarščine in novoslovenščine.

Šlo je za nejezikovno odločitev, ki je bila cerkveno-politično pogojena – poenotenje slovenskega knjižnega jezika sredi 19. stoletja so razumeli kot prevlado slovenske katoliške večine nad prekmursko evangeličansko manjšino. Mislili so, da bo narodnostna združitev »avstrijskih« in »ogrskih« Slovencev pomenila tudi versko združitev. Obstoje evangeličanske vere v Prekmurju so videli le v lojalnosti do madžarske države in njene politike v času dualizma, niso pa še prepoznali narodotvorne vloge enotnega slovenskega knjižnega jezika. Šlo je za različna pogleda na vlogo jezika v razvoju naroda, celo za različna jezikovna koncepta, ki sta begala Prekmurce in povzročala krizo identitet. Protestantski in katoliški odnos do slovenskega jezika se v drugi polovici

19. stoletja nista več ujemala. Katoliški pisci so sprejeli enotni slovenski knjižni jezik, poenotenje pa so pokazali navzven tudi tako, da so črkopis prekmurico (ali prekmursko ogrico, tj. madžarski črkopis, prilagojen prekmurskim glasovnim posebnostim), ki so jo uporabljali v tiskih 18. stoletja, zamenjali s slovenico. Franc Ivanocy, najznamenitejšim prekmurski narodni buditelj in začetnik katoliške publicistike v 20. stoletju, je zagovarjal enotni slovenski knjižni jezik in narodnostno združitev, evangeličanski duhovnik Janoš Kardoš pa takih pozitivnih jezikovnih sprememb ni podpiral in se je zavzemal za ohranjanje statusa prekmurskega knjižnega jezika (Jesenšek 2013, 104).

Madžarska oblast je jezikovno »drugračnost« slovenskih protestantov izkoristila za širjenje vendske teorije. Na mirovni konferenci v Parizu po koncu prve svetovne vojne so predstavili misel, da med Muro in Rabo živijo Neslovenci, vendski narod, ki niti jezikovno niti kako drugače nima nič skupnega s t. i. »avstrijskimi Slovenci« na desni strani Mure (Jerič 2001, 62). »Ogrski Slovenci« naj ne bi bili slovenski narod, ker naj bi imeli pod vplivom madžarščine poseben, od slovenščine ločen jezik, zato se po koncu prve svetovne vojne naj ne bi priključili slovenskemu prostoru. Z neznanstveno vendsko teorijo niso uspeli (prim. Slavič 1921, Lipušček 2019) in enotni slovenski knjižni jezik se je po letu 1919 pojavil v prekmurskih šolah in v vseh oblikah uradnega sporazumevanja. Prehod ni bil enostaven in na skupni slovenski knjižni jezik se je bilo treba šele navaditi (Tivadar 2017, 152), saj sta bila stari prekmurski knjižni jezik in prekmursko narečje sopomenka za slovenstvo v ogrskem delu monarhije.

1.1.4 Vzhodnoštajerski knjižni jezik se je normativno razvijal na časovni premici *Predknjižno izročilo: Velikonedeljska prisega* → *Knjižno izročilo: prevod Parhamerjevega katekizma* → *nemško-slovenski slovar* (Bernard Mariborski, 1785) → *Leopold Volkmer* → *Zagajškova slovnica* → *Svetourbanska akademija* → *Šmigočeva slovnica* → *Janez Nepomuk Primic in graška slovenistika* – Peter Dajnko – Anton Murko – Anton Krempl – Anton Slomšek – Jožef Muršec.

Najstarejše ohranjeno besedilo v vzhodnoštajerskem jeziku je *Velikonedeljska prisega* (1570), ki pa ima še veliko narečnih posebnosti, tako kot tudi drugi ohranjeni zapisi iz 17. stoletja, npr. *Tožba zoper ormoškega graščaka* (1648), *Cesarско odločilo* (1675), *Ptujska prisega* (1696) (Rajh 1984, 38–49). 18. stoletje je prineslo nove rokopise in nove nadnarečne poskuse, npr. *Apostlov nemško-slovenski slovar* (1783), *Ta veliki katechismus* (1783), *Parchamerjev katekizem* (1758. leta še v kajkavskem jeziku, 1764. leta pa že v »štajerski« slovenščini), ki sta jih na prehodu iz 18. v 19. stoletje nadaljevala in razvijala v smeri knjižnega jezika Leopold Volkmer in Štefan Modrinjak. Prizadevanja za vzhodnoštajerski jezik so postala bolj odmevna leta 1803, ko so se na Destrniku zbrali štajerski izobraženci in na pobudo Ivana Narata ustanovili Svetourbansko akademijo. Članom je šlo predvsem za vprašanje jezika, saj so se v Ljubljani takrat že resno ukvarjali s slovenskim slovarjem in slovnico (Rajh 1984, 41–43). Narat si je prizadeval, da bi

se knjižni standard ob upoštevanju vzhodnoštajerskih jezikovnih posebnosti določil razlikovalno do kranjskega, pisali pa bi v bohoričici, Modrinjak pa je zagovarjal prednosti hrvaškega črkopisa in naslonitev na kajkavščino. Zaradi nesoglasij o jezikovni normi delo v akademiji ni steklo.

Popolno uveljavitev in standardizacijo je vzhodnoštajerski jezik dosegel v prizadevanjih za vzhodnoštajerske slovnice ter v številnih tiskanih knjigah Petra Dajnka, Antona Šerfa, Vida Rižnerja in njihovih sodobnikov. Štiri slovnice vzhodnoštajerskega jezika (Šmigočeva leta 1812, Dajnkova leta 1824, Murkova leta 1832 in Murščeva leta 1847; v 18. stoletju pa že Zelenkova /Zagajškova/ leta 1791) v prvi polovici 19. stoletja dokazujejo, da so se pisci na vzhodu Slovenije zavedali razlik med svojim in osrednjeslovenskim knjižnim jezikom. Bernard Rajh (1984a, 299–309) je obravnaval glasoslovne in oblikoslovne posebnosti teh slovnice in opozoril na razlike med dvema slovenskima knjižnima normama. Najvztrajnejši zagovornik in uporabnik vzhodnoštajerskega jezika je bil Peter Dajnko (1787–1873) (Rajhman 1970, 312), ki je zagovarjal samostojno jezikovno pot na severovzhodu Štajerske in pisavo dajničico. Leta 1824 je v uvodu v svojo slovnico zapisal, da na Kopitarjevo pobudo išče posebno mesto za vzhodnoštajerski jezik, ki ga loči na eni strani od jezika Korošcev in Kranjcev, na drugi strani pa ga razlikuje tudi od jezika ogrskih Slovencev in Hrvatov.

Za oblikovanje enotnega slovenskega knjižnega jezika so si na severovzhodu Štajerske v nasprotju z Dajnkom in njegovimi številnimi posnemovalci prizadevali le Anton Murko (1809–1871), Anton Slomšek (1800–1862) in Anton Krempel (1790–1844); slednji se je pri prevajanju cerkvenih besedil iz nemščine in latinščine odločil za prevzemanje jezikovnih zakonitosti osrednjeslovenskega knjižnega jezika, kljub temu pa tudi v njegovem pisanju najdemo dokaze, da so vzhodnoštajerski jezik na severovzhodu Slovenije uporabljali skoraj vsi izobraženci. Krempel si je v cerkvenih prevodih prizadeval približati vzhodnoštajerski jezik osrednjeslovenskemu in to mu je, kljub Prešernovi puščici (*Nisi je v glavo dobil, si dobil le slovenščino v kremplje; duh preonemčeni slab, voljni so kremplji bili*) uspevalo, kadar je imel dobre vzore. Evangelije in življenje svetnikov je lahko prebiral v kranjskem knjižnem jeziku in to je glasoslovno, besedoslovno in skladensko močno vplivalo na njegove cerkvene prevode, npr. *Branje od tih v' kmetičke kalendre postavljenih ino nekerih drugih Svetnikov* (1833) ali *Sveti nedelni ino svetešni evangelji* (1843). Drugače pa je bilo, ko je pisal zgodovinsko delo, za katerega ni imel kranjskih virov in jezikovnih vzorov. Kremplove *Dogodišine štajerske zemle* (1845) so prva v slovenščini napisana zgodovina Slovencev. Način pisanja, skladnja, slog in besedje so bili drugačni kot v nabožnem slovstvu. Krempel, ki v osrednjeslovenskem knjižnem jeziku ni mogel najti zglede za pisanje, se je odločil za jezikovne rešitve, ki so bile značilne za vzhodnoštajerski jezik. S tem pa je dokazal, da je bil ta jezik v začetku štiridesetih let 19. stoletja že tako razvit, da je lahko uresničeval vse potrebe piscev in prevajalcev ter se je uveljavil kot knjižni.

Vzhodnoštajerski knjižni jezik je najmlajše slovensko knjižnojezikovno izročilo. Njegov nastanek, prostorski okviri in razvoj niso bili povezani s protestantskim delovanjem in njihovim jezikovnopolitičnim načrtovanjem. Šlo je za zapozneli katoliški razsvetljenski odziv na jezikovne razmere na severovzhodu slovenskega štajerskega jezikovnega prostora in iskanje jezikovnih rešitev, ki so izbirale med naslonitvijo na kajkavsko knjižno tradicijo in samostojnim vzhodnoštajerskim jezikovnim razvojem. Janez Nepomuk Primic takega jezikovnega partikularizma ni podpiral in je v Gradcu vizionarsko napovedal poenotenje slovenskega knjižnega jezika, do katerega pa je lahko prišlo šele po umiku Petra Dajnka, ki je normiral vzhodnoštajerski knjižni jezik v slovnici *Lehrbuch der Windischen Sprache* [Slovnica slovenskega jezika] (1824) in ga s pisavo dajncico razlikovalno določil v razmerju do kranjščine in bohoričice oz. metelčice. Lastnosti knjižnega jezika sta mu s cerkvenimi besedili potrjevala Dajnkov prevod *Evangelijev* (1817) ter njegov rokopisni prevod dela *Stare zaveze* (1836), urejeno normativno podobo pa so mu določali slovarniki (npr. Andrej Čebul, Ivan Žiga Popovič, Ivan Anton Apostel, Peter Dajnko, Anton Murko, Dominik Penn), pisci slovnice in drugi izobraženci (Leopold Volkmer, Štefan Modrinjak, Ivan Narat, Mihael Jaklin, Vid Rižner, Anton Šerf, Martin Veršič, Anton Lah).

2 Prevodi v prekmurskem knjižnem jeziku

2.1 Prekmursko predknjižno izročilo je bogato predvsem s pesmaricami, ki so nastajale v 16., 17. in 18. stoletju. Ohranjenih je več kot osemdeset (Škafar 1978, 99–103), najznamenitejši sta starejša in mlajša *Martjanska pesmarica*. Protestantizem v Prekmurju je bil za obstoj Slovencev še bolj pomemben kot na Kranjskem, to pa se je kazalo tudi v prevodih cerkvenih pesmaric (Sedar 2016, 74). V najstarejših ni vedno jasno prepoznavna meja med prekmurskim in kajkavskim jezikom – nekatere stare pesmi so ali jezikovno prekmurske ali pa se v njih prepletajo kajkavske in prekmurske jezikovne značilnosti, kadar gre za izvorno sicer kajkavske pesmi. Posamezniki so jih prirejali in jezikovno spreminjali tako, da so postajale vse bolj prekmurske in vsebinsko ter jezikovno take, da jih lahko povežemo s prekmurskimi tiski 18. in prve polovice 19. stoletja, ki so oblikovali normo in predpis prekmurskega knjižnega jezika.

Skromni začetki prekmurskih natisnjenih protestantskih pesmi, prevodi posameznih delov psalmskih besedil, so »skriti« v Temlinovem prekmurskem prvotisku *Mali Katechismus* (1715) in abecedniku neznanega avtorja iz leta 1725 *Abecedarium szlowenszko*. Jožef Smej (2005, 211–227) je opozoril na dva odlomka psalmov pri Francu Temlinu in tri psalme v abecedniku, ki začenjajo zgodbo o prevodih pesmi v tiskanih protestantskih pesmaricah, in vseh psalmih, ki jih je prevedel Aleksander Terplan in objavil v delu *Knige zoltárszke* (1848). Prekmurske protestantske pesmi so natisnjene v petih samostojnih pesmaricah: *Nuovi Gráduvál* (1789) Mihala Bakoša; *Mrtvecsne*

peszmi (1796) Števana Sijarta; *Krscsanszke nove peszmene knige* (1823) Mihála Barla; *Krsztsanszke czerkevne peszmi* (1848) in *Krsztsanszke mrtveczne peszmi* (1848) Janoša Kardoša. Pred tem je Mihael Sever prevedel iz nemščine *Réd zvelicsánsztva* (1747), Števan Küzmič pa je priredil *Vöre krsztánszke krátki návuk* (1754) – oba protestantska učbenika sta vsebovala tudi pesmi, Severjevih osemnajst prevodov iz madžarščine in nemščine ter štiri psalme, Küzmič pa je svoje delo za »Szlovenszki národ« zaključil z devetnajstimi verskimi pesmimi, ki jih je prevedel iz nemščine in madžarščine.

Mihal Bakoš je avtor prve prekmurske tiskane pesmarice *Nuovi Gráduvál* (1789). Vanjo je vključil nekaj svojih prevodov iz latinščine – ob npr. zbranih Küzmičevih pesmih, pesmih iz Berkejeve rokopisne pesmarice (*Szlovenszke Dühovne Peszmi pizsane po Berke Bálaszi vu Nemes Csobi*, 1768 in 1769 prvi del, 1784 drugi del) in Severjevih pesmi iz *Reda zveličánstva*. Števan Sijarto je zbral mrliške pesmi z notami *Mrtveczne peszmi* (1796). Na 175 straneh je objavil 73 pesmi, ki jih je prevedel iz madžarščine ali nemščine. Upošteval je prekmurske rokopisne različice iz *Marjanske pesmarice I* in *Szlovenszkih dühovnih peszmi*, verjetno pa še iz drugih podobnih (Škafar 1978, 22), dobro pa je poznal tudi do takrat skromno prekmursko tiskano produkcijo, saj je objavil tudi šestindvajset mrtvaških pesmi iz *Nouvega Gráduvála*, eno iz *Vöre krsztánszke krátkega návuka* in tri iz *Reda zvelicsánsztva*. Sijartova pesmarica vsebuje tudi navodilo, kako se mrliške pesmi pojejo (pogosto v madžarščini), in pomembno informacijo o tujejezičnih predlogah – ena izmed njih je tudi žalostinka iz 13. stoletja »*Stabat mater*« oz. »*Žalostna Mati*« (Novak 1976, 65), njen avtor pa je Jacoponus Tudertinus (Jacopone da Todi), frančiškan, italijanski srednjeveški pesnik, potomec plemiške družine Benedetti iz mesta Todi. Večino pesmi je prevedel iz madžarščine ali pa so bile nemškega izvora, kot je Sijarto zapisal pod njihovimi naslovi:

Madž. avtor je npr. dijak Miklós iz 16. stol., nemški pa so: Joh. Herman, Barth. Ringwaldt (1530–1598), Nic. Heermann (1480–561), Valerius Herberger (1562–1627), Christoph Knoll (1563–1650), M. Simon Dach (1605–1659), Simon Graff (1609), Michael Franck (1609–1667), Joh. Georg. Albinus (1624–1679), Joh. Rosenmüller (1652), L. Hornigh (1632), Emilia Julianna (1637–1706) itd. Pesem Pojdmno tejlo pokopajmo Mich. Weissa (u. 1534) je bila husitska. Starejša je pesem Tomaža iz Celane (u. ok. 1255) po prevodu Barth. Ringwaldta in Jacoponusa (1250–1306. (Novak 1971, SBL, geslo Szijárto (Šjarto), Štefan)

Njegova prekmurska pesmarica pogrebnih pesmi in molitev je bila še dvakrat ponatisnjena (1887 in 1910), leta 1910 je izšla tudi nekoliko manj obsežna (108 strani) katoliška pesmarica *Mrtveczne peszmi*, Mihal Barla pa je sestavil novo cerkveno pesmarico *Krscsanszke nové peszmene knige* (1823). Večino pesmi je prevedel iz madžarščine in jih na novo priredil, s tem pa je »odločno vplival na nadaljnji razvoj evangeličanske

pesmarice«. Janoš Kardoš je objavil dve pesmarici, ki sta bili natisnjeni leta 1848 – *Krsztsanszke czerkevne peszmi* in *Krsztsanszke mrtvecsne peszmi*. V njiju je objavil 510 cerkvenih pesmi, in sicer jih je delno prevzel iz Bakoševe in Barlove pesmarice, večinoma pa jih je sam prevedel iz madžarščine (Škafar 1978, 32). Pesmarica *Krsztsanszke czerkevne peszmi* je največji dosežek v razvoju prekmurskih protestantskih pesmaric (Flisar 1925, 82). Druga Kardoševa pesmarica, 168 strani obsegajoče *Krsztsanszke mrtvecsne peszmi*, vsebuje 88 protestantskih pesmi, ki so se pele med bdenjem pri umrlem in na pogrebu. Delno je prevzel Bakoševa in Barlova besedila ter jih predelal in priredil, večinoma pa jih je na novo prevedel iz madžarščine (Škafar 1978, 32). Pesmarica je bila ponatisnjena leta 1929, vsebovala je nekaj novih prevodov Janoša Flisarja in deset Sijartovih mrliških pesmi, kar dokazuje, da je bil Sijarto zelo priljubljen in ga tudi jezikovno boljše in verzifikacijsko spretnejše Kardoševe pesmi z notami oz. napevi niso mogle docela nadomestiti. Cerkevne pesmi so uspešno tiskali tudi prekmurski katoliški pisci, in sicer predvsem kot dodatek k drugim knjigam, pa tudi v samostojni pesmarici Jožefa Pusztaija (Jožef Pozderek) *Krscsánszko katholicsánszke czerkevne peszmi sz potrejbniimi molítvami i vnógími vogrszkími peszmami* (1893). Gre za 526 prekmurskih pesmi – iz madžarščine jih je veliko prevedel Jožef Borovnjak –, 160 pa jih je Pustai objavil le v madžarščini. Mikloš Küzmič je v katoliškem obredniku *Szvéti evangyeliomi* (1780) objavil dve iz latinščine prevedeni cerkveni pesmi (*Pange lingua* in *Te Deum laudamus*), v abecedniku *Szlovenszki szilabikár* (1780) tudi že tri nabožne pesmi, njegova *Kniga molítvena* (1783) pa vsebuje 31 cerkvenih pesmi, verjetno del tistih, ki jih je pripravljajal za novo katoliško cerkveno pesmarico, ki so jo spodbudile liturgične reforme Marije Terezije in zahteva, da se v cerkvi poje v deželnem jeziku. Pesmarica ni izšla, verjetno pa bi v njej objavil več novih prevedenih pesmi iz latinščine, nemščine ali madžarščine, ki bi nadomestile starejše in moralno manj primerne. Jožef Košič je v knjižici *Krišna pout na XIV stácie ali posztajalicsa razdeljena* (1843) objavil tri prevedene pesmi (*Peszem pred Oltárszkim Szvesztvom*, *Peszem pokornika k–Maríi* in *Obátrivanye*) – ni jasno, iz katerega jezika –, več pesmi (mašne, postne, mrliške, božjepotne, »Te Deum laudamus« ...), ki so dodane molitveniku *Jezus moje po'selejnye* (1851, ponatis 1852), pa je prevedel iz nemškega molitvenika Aloisa Schlöra *Jesus mein Verlagen* (1841), verjetno tudi s pomočjo knjige Andreja Gutmana *Jesus moje poshelenje* (1841), ki je prevedena v vzhodnoštajerski pokrajinski (knjižni) jezik.

Domnevno prva prekmurska knjiga je izgubljena *Agenda vandalica* (1587), za katero vemo iz dopisovanja med Mihaelom Bakošem in bratislavskim pastorjem Mihaelom Institorisom Mošovskim (Šebjanič 1969, 243–244; prim. Šebjanič 1977). Slovenski obrednik kaže povezovalno vlogo tiskarja Janeza Mandelca, ki je po izgonu iz Ljubljane, kjer se je pripravljajal na tisk *Biblije*, bival in deloval na Ogrskem. Med letoma 1587 in 1589 je imel tiskarno v *Monyorókeréku* (*Eberavi*) na današnjem Gradiščanskem (Reisp 1993, 511). Tam je leta 1587 natisnil danes izgubljeno prvo prekmursko knjigo *Agenda*

Vandalica, dvanajst let pred tem pa je bilo njegovo delo tudi prva v Ljubljani natisnjena knjiga Dalmatinov *Jesus Sirah* (1575). Mogoče se je danes neznani pisec prekmurskega obrednika zgledoval po madžarski knjižici Istvána Beytheja *Köröztyni tudomannak reuid summaya az tiz parancholatrol, euangeliomrol, imadsagrol, köröztsegröl es vr vachorayarol* [Kratek povzetek krščanske znanosti ...], ki jo je prav tako natisnil Janez Mandelc leta 1582 v Güssingu. Predloga mu je bila lahko avstrijska agenda iz leta 1571, pomagal bi si lahko tudi s kranjsko Trubarjevo *Cerkovno ordnungo* (1564) ali Dalmatinovim katekizmom *Ta kratki Wirtemberski catechismus* (1585). *Agendo Vandalico* pa je verjetno kot (jezikovno) predlogo upošteval tudi Bakoš pri svojem rokopisnem obredniku *Agenda sermone vandalico conscripta* (1785), saj iz ohranjenih pisem vemo, da je *Agendo Vandalico* pregledoval štiri mesece, preden jo je poslal Mošovskemu.

2.2 Prva ohranjena prekmurska tiskana knjiga je protestantski verski učbenik *Mali Katechismus* (1715), ki ga je Franc Temlin priredil po madžarskem prevodu (*Györi Katechismus*, 1709) Lutrovega malega katekizma, prav tako pa je upošteval izvirno nemško besedilo (*Der Kleine Katechismus*, 1529). Šlo je za prvi poskus, da se začne prevajati *Sveto pismo* v prekmurski knjižni jezik. Temlin je v predgovoru prosto povzel mesta iz Stare in Nove zaveze (Ezekiel, Prvo pismo Korinčanom) in navajal svoje prevode posameznih mest iz Prvega pisma Korinčanom, Pisma Efežanom in Prvega Petrovega pisma.

Protestantsko knjižno tradicijo je nadaljeval Mihael Sever, ki je leta 1747 iz nemščine prevedel pietistični *Réd zvelicsánsztva*. Posvetil ga je »lüblenomi slovenskomi narodi« in je v njem objavil tudi trinajst prevedenih pesmi iz madžarščine in nemščine.

Števan Küzmič je leta 1754 natisnil četrto ohranjeno prekmursko knjigo *Vöre krsztsánszke krátki návuk*, v kateri je na 296 straneh objavil prevod Lutrovega malega katekizma, odlomke iz Svetega pisma in molitve ter 19 iz nemščine prevedenih verskih pesmi. Katekizemski del v *Vöri krsztsánszki* je verjetno ponatis Küzmičevega prevoda in priredbe izgubljenega malega katekizma iz leta 1752, o katerem je poročal Jurij Hrabowski (Melich 1908, 432–433), torej gre za prevod iz nemščine. Svetopisemske odlomke je verjetno prevajal iz grščine, ker se je dobrih dvajset let temeljito in sistematično pripravljaj na prevajanje celotnega Svetega pisma iz izvirnika. Leta 1771 je v nemškem mestu Halle izšel njegov *Nouvi Zákon*, v dodatku na petih straneh pa je objavil tudi odlomke iz Stare zaveze: *Nífterez-Sztároga Zákona vö vzéte Epífstole*. Küzmič je v Predgovoru poudaril posebnosti prekmurskega jezika in opozoril na tri pomembne besedne zveze: *slovenski narod, jezik vogrskih Slovenov, slovenske knjige* (poimenovanje »slovenski narod« se je v Prekmurju pojavilo prej kot na Kranjskem):

1. Meo je i mà efese Gofzpodin Boug vfzigdár, kakti na vefz cslovecsánfzki, tak i na veíz Szlovenfzki národ vu etom izvojo Bo'zánfzko fzkrb.
2. Ár tej nafí Vogrfzki fzlóvenov jezik od vfzej drúgi dofzta túhoga i fzebi lafztivnoga m à.

3. Obfzlejdnym razmis i eto; kí ete Nouvoga Zákona *fz. Szlovenfzke knige* vtvojem mater-nom jeziki ftés, ali je fteo bodes:

Novozavezni prevod, v katerem se je oblikoval tudi prekmurski biblični jezik, je vrhunsko delo, ki je jezikovno vplivalo na vse naslednje prekmurske prevode svetopisem-skih besedil. Števan Küzmič je bil prvi Slovenec, ki je prevedel Sveto pismo »z grcskoga na sztari szlovenszki jezik«, tj. iz izvirnega jezika *Nove zaveze* v slovenski prekmurski knjižni jezik – pred njim so bili le prevodi prevodov iz nemščine in latinščine v kranjski oz. prekmurski knjižni jezik (npr. Primož Trubar, Jurij Dalmatin; Franc Temlin, Mihael Sever). Tako kot Dalmatinova *Biblia* (1584) na Kranjskem je Küzmičev *Nouvi Zákon* postal jezikovni vzor za generacije prekmurskih piscev, ki so v njem prepoznavali tudi zanesljiv jezikovni priročnik. Števan Küzmič je v *Nouvem Zákonu* normiral prekmur-ščino kot umetno nadnarečno jezikovno tvorbo ravenskega in goriškega narečja, ki se je po protestantskih piscih Mihalu Bakošu, Števanu Sijartu, Mihálu Barli, Štefanu Lülüku in Aleksandru Terplanu uveljavila v katoliških tiskih Mikloša Küzmiča in pri njegovih nadaljevalcih, npr. pri Jožefu Košiču, Jožefu Borovnjaku, Imreju Agustiču, ki so stan-dardizirali podobo knjižne prekmurščine v zelo razširjenih in branih knjigah.

V cerkvenem slovstvu je pomembno vlogo pri izobraževanju Prekmurcev in uzaveščanju prekmurskega knjižnega jezika opravilo sedem knjig Mikloša Küzmiča. Najpomembnejši katoliški pisec je svetopisemska besedila prevajal iz latinščine – veliki katekizem *Krátka summa velikoga katekizmussa* (1780) je izšel tudi z latinskim pred-govorom škofa Szilyja, *Szlovenszki silabikár* (1780, ponatis 1851), mašna knjiga *Szvéti evangeyliomi* (1780) je bila do leta 1920 trinajstkrat ponatisnjena, kar devetnajstkrat pa najbolj razširjena prekmurska katoliška *Kniga molitvena, na haszek Szlovénszkoga národa* (1783, ponatis 1847). Posebno mesto v prevajalskem opusu Mikloša Küzmiča ima njegova zadnja sedemkrat ponatisnjena knjiga *Sztároga i nouvoga testamentoma szvéte histórie krátka summa* (1796, ponatis 1833), ki je prevod madžarske priredbe svetopisemskih zgodb Jánosa Molnára *Az ó, és az új testamentomi szent historiának summája* (1777).

Gre za prvi obsežnejši katoliški prekmurski izbor staro- in novozaveznih besedil, za neposredni prevod iz madžarščine in upoštevanje latinščine predvsem pri besedilih iz Nove zaveze. Jožef Smej (1997) je dokazal, da je Mikloš Küzmič že leta 1780 preva-jal evangelije neodvisno od *Nouvega Zákona* Števana Küzmiča, ker bi za branje prote-stantskega prevoda moral imeti posebno dovoljenje škofa Szilyja. Zdi se, da zato tudi ni upošteval kranjskih Trubarjevih prevodov in Dalmatinove Biblije. Na večji madžarski in posredno tudi nemški vpliv kaže učbenik *ABC kn'sicza na narodni soul haszek* (1790), ki je prevod dvojezične nemško-madžarske knjige utemeljitelja madžarskega zgodovinskega jezikoslovja Miklósa Révaja *ABC könyvetske a' nemzeti iskoláknak hasznokra. ABC oder Namenbüchlein zum Gebrauche der National Schulen in dem Königreiche Hungarn* (1780) [Abecednik ali začetnica za rabo v ljudskih šolah v kraljevini Ogrski]. Mikloš Küzmič

je prekmurski prevod natisnil na levi strani, na desni strani pa je vzporedno objavljen madžarski izvirnik, ki ga je napisal Miklós Révai. Večjezičnost tega učbenika dopolnjujeta tudi zbirka prekmursko-madžarskih besed in devet basni v latinskem jeziku. Edina knjiga Mikloša Küzmiča, ki ni bila ponatisnjena, je prvi prekmurski katoliški molitvenik *Pomoucs beté'snih, i mirajoucsih* (1781). Gre za prevod in priredbo v gjurski škofiji razširjene knjige madžarskega duhovnika Istvána Tarnotzyja *Holtig való barátság* [Dosmrtno prijateljstvo] (1695).

Med prekmurskimi prevajalci izstopa obsežno delo Janoša Kardoša, ki je sredi 19. stoletja objavil veliko teoloških, strokovnih in leposlovnih prevodov. Bil je najpomembnejši naslednik Števana Küzmiča in nadaljevalec prekmurskega knjižnojezikovnega izročila. Prekmurski knjižni jezik je iz cerkvenega slovstva razširil na leposlovje in učbeniški sestav, zato ga je Janoš Flisar (1925, 95) imenoval za začetnika književnosti v Prekmurju: »Návéksi nas pizsátel i pesznik i vendszlovenszkoga jezika i literetúre sztvoritel, ki je té jezik napopolno küncsnoszt osznôvo«. Iz madžarščine (najbrž po gjurskem katekizmu) je prevedel Lutrov mali katekizem *D. Luther Martina máli kátekizmus ali glavni návuk szvéte vere krsztsanszke* (1837) in verjetno tudi Lutrov veliki katekizem *Dr. Luther Mártona veliki kátekizmus* (1851). Napisal je knjigo *Pobo'znih molítvi* (1853); njegov delni prevod *Svetega pisma* Stare zaveze (*Moses i Josua*) je ostal v rokopisu in je izšel posmrtno leta 1929, prav tako kot tudi kratka zgodovina cerkve (*Evangeliumske vera ino cerkvi občinski prigodi*, 1932).

Kardoš je največ časa namenil skrbi za izobraževanje prekmurskih otrok, za katere je po naročilu šolskega ministrstva prevajal madžarske abecednike, jezikovne vadnice, berila in metodike risanja, ki sta jih sestavljala pomemben madžarski pedagog Gönczy Pál in znani madžarski pisec šolskih učbenikov László Nagy, npr. abecedniki *Nóve ABC i zacsetne knige cstenyá za vesznícski söl prvi zlócs* (1871), *ABC ali Návuk na pizsajó-cstenyé* (1867), *ABC zacsetne knige cstenyá* (1899); v prekmurski jezik je prevajal jezikovne vadnice, npr. *Návod na flíszanya vu govorenyi i razményi* (1870), *Jezícsna flíszanya* (1871), *Návod vu szlovenszke A-B-C-ske i zácsétnoga csténya kniga za vucsitele* (1873); poskrbel je za berila, npr. *Nóve knige cstenyá za vesznícski söl drúgi zlócs* (1870), *Nove ABC i zacsetne knige cstenyá za vesznícski söl prvi zlócs* (1871), *Szlovenszke nove knige cstenya za vesznícski söl III. zlocs* (1872), *Szlovenszke nove knige cstenya za vesznícski söl IV. zlocs* (1872), *ABC zacsetne knige csténya za vesznícske solé* (1899). Za učitelje je izdal navodila za poučevanje risanja, tj. metodiko risanja *Potikazács na zacsetno rovatanye: Návod za sólszke vucsitele* (po 1873), prevod madžarskega priročnika Hugója Maszáka *Útmutató az elemi rajztanításban* (1873). V berilih je prvi v slovenščino prevajal madžarske pesnike, npr. Aranyja, Petófiya, Vörösmartyja, Gyulaija in Vajdo. Kardoš je kot mojster jezika zaslovel s prevodom Aranyjevega epa *Toldi, Toldia starost i smrt* (1921). Bil je najboljši posrednik med madžarsko in slovensko literaturo ter jezikom, protestantski Avgust Pavel 19. stoletja.

Prva posvetna prekmurska knjiga je svadbena knjiga *Sztarisinsztvo i zvacinsztvo* (1807). V posvetnem slovstvu je prekmurski knjižni jezik dosegel višek v narodno-prebuidnem delu Jožefa Košiča. V poučno-vzgojnim delu *Zobriszani Szloven i Szlovenka med Múrov i Rábov* (1845–1848) je prekmurskim otrokom posredoval osnovno znanje o pisanju, računanju, zgodovini, omikanosti in krepitvi moralnosti po Slomškovem vzoru (*Blasbe ino Neshiza v' nedeljski šholi*, 1842). Po Kremplovih *Dogodivšinah štajerske zemle* je spisal prvo prekmursko zgodovinsko knjigo *Zgodbe vogerszkoga králesztva* (1848), v rokopisu pa je ostalo njegovo najpomembnejše zgodovinsko delo *Sztarine šezleznih ino Szalaskih Szlovenov*, ki ga je leta 1914 objavil Josip Gruden v *Časopisu za zgodovino in narodopisje* (ČZN 1914, 93–145). Košič je sprva pisal v madžarščini, znana sta dva njegova spisa *Vaanak-e Magyar orszákbán Vandalusok* [Ali so na Madžarskem Vandali?] (1827) in *A Magyar országi Vendus Tótokól* [O venskih Totih/Slovanih na Madžarskem] (ok. 1824), nato pa je izdal slovnico *Krátki návuk vogrszkoga jezika za zacsetnike* (1833) – madžarsko slovnico Imreja Szalayja *A magyar nyelvtudomány rövid foglalatja* [Kratek pregled madžarskega jezikoslovja] (1828) je prevedel v prekmurski knjižni jezik in postal prvi, ki je začel razvijati prekmursko slovniško terminologijo. Na koncu slovnice je na 33 straneh dodal še abecedno urejen prekmursko-madžarski slovarček izbranih besed, tudi veliko prekmurskih novotvorb, s tem pa je tudi začetnik prekmurskega slovaropisja.

Jožef Borovnjak je v najtežjih razmerah v razvoju prekmurskega jezika v drugi polovici 19. stoletja skrbel za izdajanje prekmurskih katoliških tiskov. S ponatisi knjig Mikloša Küzmiča, npr. *Szvéti evangélii* (1858), *Kniga molitvena* (1864), *Veliki katekizmus* (1864), je ohranjal kontinuiteto prekmurskega jezika. S prevodom madžarske programske knjižice *Máli politicsni vodnik* (1869) je razmeroma pozno postal še začetnik prekmurskega publicističnega jezika, ki se je pozneje ustalil v prvem prekmurskem časopisu *Prijátel* (1875–1879). Borovnjak je približeval prekmurski jezik novoslovensščini ter spodbujal slovensko jezikovno poenotenje – objavil je tudi prvo prekmursko knjigo v enotnem slovenskem knjižnem jeziku *Angleska služba ali poduk, kako se pri sv. maši streže* (1890).

Literarni prevodi v prekmurskem jeziku so bili stalnica časopisa *Prijatel*, ki ga je urejal Imre Agustič. Objavljal je prevode pesmi, črtice, pravljice, pripovedke itd., med prvimi prevodi je bila Andersenova *Pripovedka o cesarjevih novih oblačilih*. Po Košiču je Agustič skrbel tudi za strokovno literaturo, v kateri je uveljavljal prekmursko naravoslovno terminologijo, npr. v učbeniku *Prirodopis s kepami za národne šole* (1878). Prekmursko slovniško izrazoslovje je prvi oblikoval Košič v slovnici *Krátki návuk vogrszkoga jezika za zacsetnike* (1833), sledile so manj posrečene Kardoševe novotvorbe v jezikovnih priročnikih, npr. *Nóve ABC i zacsetne knige cstenyá za vesznícski sól I-IV zlócs* (1870–1874) in *Návod na vogrszki jezik* (1871), sodobno novoslovensko terminologijo pa je po Janežič-Sketovem in Breznikovem vzoru uzakonil Avgust Pavel v prvi prekmurski slovenski slovnici *Vend nyeveltan* (rokopis 1942), napisani v madžarskem jeziku. Marija Bajzek jo

je prevedla v slovenski knjižni jezik, izšla pa je v knjigi *Prekmurska slovenska slovnica / Vend nyelvtan* (2013); pozneje jo je Marc Greenberg prevedel še v angleščino z naslovom *Prekmurje Slovene grammar: August Pavel's Vend nyelvtan (1942)* (2020). V slovenščino prevedena Pavlova slovnica kaže, da je bil prekmurski jezik dobro razvit in funkcijsko popoln, usposobljen za najzahtevnejša jezikovna izražanja in ubesedovanja. Pavlova slovnica je dokument časa, ki priča o razvitosti in obstoju prekmurskega knjižnega jezika.

2.3 Izbrani odlomki iz slovenskega prekmurskega in kranjskega prevoda Svetega pisma nove zaveze kažejo razlike med osrednje- in vzhodnoslovensko knjižno normo. Razlikovalnost se lepo vidi v primerjavi odlomkov prekmurskega Küzmičevega prevoda *Nouvega Zákona* (NZ 1771) in kranjskega Japeljevega prevoda *Svetega pisma nove zaveze* (SPNZ 1784):

I vu fzpunyávanyi Rifzáofzkoga dnéva, bili fzo vfzi edne pámeti na ednom mefzti vküp. (Küzmič, NZ 1771)

Inu kadar je bilú tih petdefset dny (po Velikinozhi) dopólnenu, fo bily vfi vkupej na enim mefti. (Japelj, SPNZ/Apostolska dela 1784)

I vcsinyeno je na nágli znebéfz sümlejnye, liki mocsnoga vótra idejnye: i napüno je czejlo hi'zo, gde fzo bili fzedécsi. (Küzmič, NZ 1771)

Inu na naglim je en fhum is Neba vftal, kakor eniga prideózhiga viharja, inu je vfo hifho napolnil, ker fo ony fedeli. (Japelj, SPNZ/Apostolska dela 1784)

I vidili fzo fze nyem razdeljeni jeziczke, liki ogyen: i fzeo je na ednoga vfzákoga nyih. (Küzmič, NZ 1771)

Inu njim fo fé perkasali rasdejeni jesiki, kakor eniga ognja, inu on je na njih vfakiga fedél; (Japelj, SPNZ/Apostolska dela 1784)

3 Prevodi v vzhodnoštajerski pokrajinski (knjižni) različici

3.1 Vzhodnoštajersko predknjižno izročilo se začinja z *Velikonedeljsko prisego* (1570), sledijo pa še drugi rokopisni obrazci iz 17. in 18. stoletja, ki so se zgledovali po nemških, kajkavskih in osrednjeslovenskih predlogah – eni so bolj, drugi manj narečno obarvani, nekateri imajo več kajkavskih ali osrednjeslovenskih jezikovnih potez, kažejo pa se tudi nadnarečne jezikovne značilnosti. Najpomembnejše rokopisno vzhodnoštajersko besedilo je slovar *Dictionarium Germanico-Slovenicum* [Nemško-slovenski slovar], ki ga je leta 1760

sestavil Ivan Anton Apostel (kapucinsko ime Bernard Mariborski). V obsežnem slovarju je na 481 straneh zbranih 55.524 slovenskih besed ob približno 36.000 nemških iztočnicah. Gre za prvo znano urejeno vzhodnoslovensko besedišče s prevladujočim štajerskim in prekmurskim besedjem. Apostel je zaznal osrednje-, vzhodnoslovenske in kajkavske jezikovne posebnosti ter temu primerno raznoliko besedje, ki ga je v slovar vnašal s celotne Štajerske, dopolnjeval pa ga je z gradivom iz dostopnih osrednjeslovenskih slovarjev (Bohorič in Megiser) ter Jambrešičevega (1742) hrvaško-kajkavskega slovarja (prim. Stabej 1972). Slovar je tako postajal nadnarečen in je najbrž nezavedno nakazoval smer jezikovnega razvoja na severovzhodu Štajerske, tj. približevanje dveh slovenskih knjižnih norm in oblikovanje enotnega slovenskega knjižnega jezika. Apostel se sedemdeset let pred nastopom Antona Murka vprašanja zapletene preobrazbe slovenskega knjižnega jezika v 19. stoletju še ni zavedal, je pa s soočanjem kranjske in prekmurske protestantske tradicije, štajerskih narečnih posebnosti in izbranih ter slovenščini prirejenih kajkavskih besed pokazal, kako lahko poteka preobrazba pokrajinsko narečnega besedja v knjižnega. Pri Apostlu še ne moremo govoriti o stabilnem knjižnem besedišču, je pa slutil pravo smer razvoja, podobno slovenski protestantski, ko sta Trubar in Števan Kūzmič iskala primerno pot od narečja do nadnarečnega kranjskega oz. prekmurskega jezika.

Več kot deset let (od ok. 1750 do ok. 1760) je osrednje- in vzhodnoslovensko knjižno besedje zbiral tudi Ivan Žiga Popovič. Približno 460 iztočnic je primerjal z narečnimi izrazi, ki jih je poznal na Kranjskem, Koroškem in Štajerskem, ter jih soočal z besedjem germanskih in romanskih jezikov, madžarščine, grščine, latinščine, hebrejščine in turščine. Nedokončano delo je slovaropisni drobec, ki nakazuje začetke etimološkega raziskovanja slovenskega jezika.

3.2 Knjižna tradicija se začinja leta 1758, ko je izšla prva tiskana knjiga na Slovenskem Štajerskem *Občinska knjižica izpitavanjateh pet glavnih štukov maloga katekizmuša poštuva-noga patra Petra Kanizijuša*, sledili pa sta ji še druga (1764) in tretja izdaja tega katekizma (1777), v katerih spremljamo oblikovanje najmlajše slovenske knjižne norme. *Občinska knjižica* je bila prevod prevoda katehetskega priročnika Petra Kanizija *Summa doctrinae christiana* [Povzetek krščanskega nauka] (1555). Nemška redakcija velikega Kanizijevega katekizma *Katechismus für drei Schulen und mit gewöhnlichen Schulgesängen* (1750) [Katekizem za tri šole z navadnimi šolskimi pesmimi], ki jo je priredil Ignaz Parhamer, je bila sredi 18. stoletja splošno razširjena v avstrijskih šolah, zato je bil t. i. Parhamerjev katekizem skoraj sočasno preveden tudi v slovenski vzhodnoštajerski jezik za poučevanje verouka. Za prvo izdajo Parhamerjevega katekizma (1758) je značilno še močno prepletanje hrvaške kajkavščine in slovenske vzhodnoštajersčine, druga izdaja (1764) pa je odpravila dvojezičje, tako da razen v črkopisu in redkih posameznostih kajkavski vplivi niso bili več prisotni. Tretja izdaja (1777) zaključuje prvo obdobje v razvoju vzhodnoštajerskega jezika, tako da se povsem iztrga iz kajkavskih okvirov, tudi črkopisno, saj sprejme bohoričico in

nakaže jezikovno podobo, ki je omogočila Leopoldu Volkmerju, da je vzhodnoštajerski knjižni jezik preizkusil tudi v leposlovju.

Volkmer je začetnik slovenskega posvetnega pesništva v panonskem vzhodnoštajerskem jezikovnem prostoru s knjižico *Hvala kmetizbkega stana ino tobazbie trave v-dveh pesmah sapojena v-leti 1807* (1807). V zbirki gre za Volkmerjevo izvirno pesnjenje, gotovo pa je na »Prvo pesem od kmetsva« vplivalo nemško baročno idilično pesništvo, na »Drugo pesem od tobaka« pa nemški pesniki, najbrž Wilhelm Ludwig Gleim, in Vodnikov »Sadolvolni Krajnz« (1781) (Potrata 1994, 26). Ostali Volkmerjevi tiski so nabožne vsebine. Cerkevna pesmarica *Pesme k-tem opravili te svete mesbe* (1783) v podnaslovu razlaga, da so mašne in predprižne pesmi prevedene iz nemščine – gre za slovenske prevode predpisanih jožefinskih pesmi *Der Messgesang. Meshna pesem* (1789) je enaindvajset strani obsegajoča dvojezična knjižica z zapisom mašne pesmi v nemščini »Hier liegt von deiner Majestät« [Tu leži pred tvojim veličanstvom] in Volkmerjevim prevodom v vzhodnoštajerski jezik »Gospod! Pred tvojo Častio«. Dvojezična izdaja je bila v ptujski dekaniji primerna za narodnostno mešane župnije oz. nemško govoreče duhovnike, ali pa je bila v Volkmerjevem času znak privilegirane nemščine in ponemčevalnih pritiskov cerkvene ter posvetne oblasti (Potrata 1994, 11). Tretja štiri tiskane strani obsegajoča knjižica *Te Deum laudamus* [Hvalimo te, Gospod] (1795) je Volkmerjev prevod iz latinščine, kakor je zapisal v podnaslovu, verjetno pa se je zgledoval tudi po nemški zahvalni pesmi »Grosser Gott« [Veliki Bog]. Vzhodnoštajerski knjižni jezik, ki se je začel oblikovati v prevodih Parhamerjevega katekizma, je z Volkmerjevimi pesniškimi prevodi začel dobivati bolj urejeno ter od hrvaške kajkavščine in osrednjeslovenske kranjščine razlikovalno podobo. Volkmer je pesniško navdihoval tudi našega najboljšega razsvetljenskega pesnika Štefana Modrinjaka in njegovo kajkavsko-štajersko jezikovno usmeritev v Svetourbanski akademiji.

Janez Nepomuk Primic, ustanovitelj katedre za slovenski jezik na graški univerzi, je sprva pesnil v nemščini, nato pa je začel objavljati pesmi za mladino, ki jih je prirejal in prevajal v jezik, ki je nakazoval poenotenje slovenske knjižne norme. Prevedel in priredil je štiri pesmi avstrijskega dramatika in lirika Heinricha Josepha von Collina, nekaj prevodov pa je iz Homerja, Goetheja, Schillerja. *Prava pót k' dobrimu stanu, ali Ena beséda ob pravim zhasi* (1812) je njegov prozni prvenec, prevod prevoda znamenite knjige Benjamina Franklina *The Way to Wealth* [Pot do bogastva] (1758), ki je bila prevedena v številne jezike, tudi v nemščino *Der Weg zum Wohlstande oder ein Wort zur rechten Zeit: Etwas für Jedermann* [Pot do blaginje ali beseda k pravemu času: nekaj za vsakega] (1794).

Normo in predpis vzhodnoštajerskega knjižnega jezika je določil Peter Dajnko v nemško pisani slovnici *Lehrbuch der Windischen Sprache* [Učbenik slovenskega jezika] (1824) – pripravljal in potrjeval jo je v številnih prevodih cerkvenih besedil iz latinščine in nemščine. V prvem prevodu mašne knjige *Evangeliomi na vse nedéle ino svetke skos leto: prelosheni is grezbkega na slavenski jesik zhisteshi* (1817) je v podnaslovu poudaril, da je prevajal neposredno iz grščine. Za šolske potrebe je po letu 1824 sestavil, priredil in

prevedel vse potrebne učbenike in jih natisnil v dajncici: abecednike, npr. samoslovenska *Abecedna knixica na hitro ino lehko podvucenje* (1833) ali dvojezična nemško-slovenska *Abecedna knižica za deželne šole vu cesarsko kralovskih deržavah* (1831, 1833, 1835), ki jo je prevedel po nemškem učbeniku Josepha Machnerja *Namenbüchlein für Landschulen in den kais. königl. Staaten* [Začetnica za deželne šole v cesarsko-kraljevih deželah]; katekizme, npr. *Veliki katekizem, to je, knjiga keršansko-katolškega navuka* (1826, 1833, 1837), sveto-pisemske učbenike *Svetega pisma zgodbe iz starega ino novega zakona: Pervi del, Svetega pisma zgodbe iz starega zakona* (1821) in mašne knjige, npr. *Listi ino evanđelji na vse nedele, svetke ino imenitnebe dneve celega keršansko-katolškega cirkevnege leta* (1826). Poskrbel je za cerkveno petje, npr. *Sto cirkevni ino drugih poboxnih pesmi med katolškimi kristjani slovenskega naroda na štajerskem* (1826, 1837), molitvenike, npr. *Molitbe za katolške keršenike: vjytro, vever, pri sveti meši, kšpovedi*, (1829), *Opravilo svete meše, spovedne ino dryge prilijune molitbe za katolške kristjane* (1824, 1829) in nabožne kažipote *Sveti krixni pot, ali bridko terpleje ino smert našega gospoda Jezu Krista* (1829). Priredil in prevedel je besedila, ki so bila namenjena duhovnemu razvoju mladih ljudi, npr. *Boxja sluxba keršanske mladosti* (1830), *Knixica poboxnosti za mlade ino dorašene kristjane* (1824, 1833), z leposlovjem pa se spogleduje prevod oz. priredba *Kmet Izidor s' svojimi otroki ino lydmi* (1824). Ni čisto jasno, ali je Dajnko to knjigo staršem v pomoč in za omiko mladih priredil oz. prevedel po Christophu Schmidu, kot navaja Franc Simonič (1903, 456). V Ljubljani je izšla knjiga s podobnim naslovom in vsebimo *Izidor, brumni kmet: Bukvice ljubim kmetam podeljene* (1835), a jo je Luka Dolinar domnevno prevedel po izvirniku Josepha Huberja *Isidor, Bauer zu Ried* (1828). Analiza Andrejke Žejn (2021) te domneve ne potrjuje. Kljub temu pa je *Kmet Izidor* spodbudil Dajnkove posnemovalce, da so se lotili prevajanja Schmidovih zglednih pripovedi za otroke.

Krištofšmidovsko povest *Leseni krixec ali pomóu v' potrebi* (1835) je v vzhodnoštajerskem pokrajinskem (knjižnem) jeziku vpeljal Anton Lah, in sicer le tri leta po kranjskem prevodu *Pomou ve sile ali lěscne križec* (1832) Jožefa Burgerja. Lahova knjiga v dajncici in Burgerjeva v metelčici ob razlikovalnih vzhodnoštajerskem in kranjskem prevodu predstavljata jezikovni partikularizem, ki je v tridesetih letih 19. stoletja zakrival pozitivno smer v razvoju slovenskega jezika. Zadnja, v dajncici natisnjena knjiga je *Cveteňak ali roxňek cveteui mladosti vsajen: Perva gredica* (1839), pesniška zbirka Antona Šerfa, najzvestejšega Dajnkovega sodelavca in zagovornika vzhodnoštajerskega pokrajinskega (knjižnega) jezika in dajncice. Med petnajstimi objavljenimi pesmimi so štiri prevedene iz nemščine, verjetno so Schmidove, mogoče celo iz latinščine, dodanih pa je še več pregovorov, epigramov in ugank. Šerf je bil spreten verzifikator, njegov jezikovni čut pa se kaže v odličnih prevodih postnih, nedeljskih in prazničnih pridig *Pad no zdig uloveka* (1832) in *Predge na vse Nedele no Svetke celega keršansko-katolškega cirkevnege leta* (1835). V to skupino sodi tudi Vid Rižner, pisec in prirejevalec nabožnih besedil, npr. *Katolška mešna knixica z' molitvami* (1838), ter v sodelovanju s Kolomanom Kvasom tudi prevajalec vseh

štirih evangelijev iz nemščine *Die hl. vier Evangelien ins Windische übersetzt* [Sveti štirje evangeliji, prevedeni v slovenščino], a delo ni bilo natisnjeno.

Združevalno slovensko so delovali Anton Murko, Anton Slomšek in Anton Krempf, ki so nasprotovali Dajnkovemu zavzemanju za samostojni vzhodnoštajerski knjižni jezik. Murkov nemško-slovenski ter slovensko-nemški slovar *Deutsch-Slowenisches und Slowenisch-Deutsches Handwörterbuch: Slovensko-Nemški in Nemško-Slovenski rožni besednik* (1833) imata še veliko vzhodnoštajerskega besedja, slovnica *Theoretisch-praktische Slowenische Sprachlehre für Deutsche* [Teoretično-praktična slovenska slovnica za Nemce] (1832) pa je bolj združevalna in v oblikoslovju pri sklanjatvi sooča dvojne vzhodnoštajerske in kranjske končnice. Slomškova rokopisna slovnica *Inbegriff der slowenischen Sprache für Ingeborne* [Osnove slovenskega jezika za domače govorce] (po 1821) je pred Murkovo še bolj dosledno jezikovno združevalna. To potrjujejo vsi njegovi prevodi, med njimi tudi krištofšmidovska katehitično-vzgojna priredba *Blashe ino Neshiza v' nedeljski šholi* (1842), ki jezikovno sledi ideji enotnega slovenskega knjižnega jezika. Predlog za to delo je več, npr. dela Christopherja Schmida ali pa pedagoškega kroga moralnega teologa Johana Mihaela Sailerja. Tudi Krempfovi prevodi iz nemščine – katekizem *Deutsch-windischer Christenlehr-Katechismus in Fragen und Antworten: Nemško-slovenski katekismush sa kerschanski navuk v-pitanjih ino odgovorih* (1826) ima vzporedno nemško-slovensko besedilo – so prav tako poskus, kako preseči vzhodnoštajerski jezikovni partikularizem. To je Murku najbolj uspevalo v prevodih cerkvenih besedil, ker se je lahko jezikovno prilagajal bogati kranjski prevodni tradiciji. Taki so prevodi življenja svetnikov, ki jih je prevajal in prirejaj po delih Simona Buchfelnerja, npr. *Branje od tih v' kmetizhke kalendre postavljenih ino nekerih drugih svetnikov* (1833), pridig, npr. *Kratke predge na vse nedele ino svetke zelega leta* (1839), in evangelijev, npr. *Sveti nedelni ino svetešni evangelji, z' kratkimi iz njih izidočimi navuki* (1843). Bližje vzhodnoštajerskemu pokrajinskemu (knjižnemu) jeziku pa so *Dogodišine štajerske zemle* (1845), prva zgodovinska knjiga napisana v slovenščini, samostojno delo Antona Krempla, za katerega ni imel kranjskih jezikovnih zgledov. Vzhodnoštajerski jezikovni partikularizem je bil dokončno presežen v slovnici Jožefa Muršca *Kratka slovnica za prvence* (1847), tj. peti vzhodnoštajerski slovnici in hkrati prvi (neuradni) slovnici enotnega slovenskega knjižnega jezika. Pred Murščevo so bile izrazito vzhodnoštajerske Zagajškova nemško-slovenska (1791), Šmigočeva (1812) in Dajnkova (1824), medtem ko se je Murkova (1832) že prilagajala skupni slovenski jezikovni normi. Taka vseslovenskost je uspela šele Muršču, ki je bil v študijskih letih zelo ilirsko usmerjen, pozneje pa se je z liturgičnim priročnikom *Bogočastje sv. katolske cërkeve* (1850) in prevajanjem deželnega zakonika odločno zavzel za enotni slovenski knjižni jezik.

Med prevajalci iz vzhodnoštajerskega govornega območja ima posebno mesto Oroslav Caf, ki se je s prevajalstvom ukvarjal vzporedno ob študiju jezikov in zbiranju besed za slovenski slovar. Povest *Robinson Mlajši, Knjižica predragi slovenski mladosti za uk ino kratek čas* (1849) je prevedel iz češke predloge *Robinson Mladši: Knižka uslehtile mladeži česke k*

poučenj a zabavè, již to v jazyku nemeckem spisal J. G. Kampe [Robinson mlajši: knjižica za plemenito češko mladino v uk in zabavo, ki jo je v nemškem jeziku napisal J. G. Kempe] (1838). Izvirnik je nemški *Robinson der Jüngere* [Robinson mlajši] (1779), v katerem je Joachim Heinrich Campe poskušal otrokom predstaviti celotno podobo sveta, Defoejev *Robinson Crusoe* (1719) pa mu je služil kot zunanji okvir. Caf je zagovarjal skupni slovenski knjižni jezik ter narečno slovensko raznolikost. Njegov prevod je poseben, ker je uporabljal sopomensko slovensko češko besedje, skoraj 600 besed, ki predstavljajo zanimivo slovensko-češko zbirko besed. Poskušal je pokazati, da so si slovanski jeziki podobni in bi se lahko zblížali. Sredi 19. stoletja to ni bilo več uresničljivo, njegov prevod pa je opozoril na vprašanje o narečnem izvoru slovenskega besedja in na razvejano slovansko sopomenskost. Uglajena novoslovenščina je značilna za Cafov prevod nabožnega dela *Romarska palica po poti v večnost* (1853) po nemški istoimenski predlogi Antona Merka *Des Christen Pilgerstab auf der Reise in die Ewigkeit*.

Vzhodnoštajerski knjižni jezik je v prvi polovici 19. stoletja postal pomemben povezovalni in zblíževalni člen med kranjskim in prekmurskim knjižnim jezikom. Šlo je za neke vrste »prehodno stanje« v slovenski jezikovni praksi (Orožen 1996, 128), za združevanje osrednje- in vzhodnoslovenskih jezikovnih lastnosti v novonastajajoči poenoteni slovenski knjižni sestav, do katerega je sredi stoletja prišlo po naravni poti.

4 Zaključek

Glavne razlike, ki določajo kranjske osrednjeslovenske (Trubar, Dalmatin) in vzhodnoslovenske prekmurske (Števan in Mikloš Küzmič, Janoš Kardoš) ter vzhodnoštajerske (Peter Dajnko, Anton Kremp) biblične prevode in jih dolgoročno povezujejo v slovenski knjižni jezik, so: (1) Kranjska knjižna norma izhaja iz slovenske alpske, prekmurska in vzhodnoštajerska iz panonske jezikovne tradicije. (2) Na prevode v kranjski jezik je vplivala prerodno renesančna, v prekmurski in vzhodnoštajerski jezik pa preporodna razsvetljenska miselnost. (3) Kranjci so Biblijo prevajali iz nemščine in latinščine, prekmurski prevajalci iz grščine in latinščine, poznali pa so tudi madžarske predloge, kajkavske tiske in Dalmatina; vzhodnoštajerski prevajalci so poznali grške, latinske, nemške, kajkavske in kranjske prevode. (4) Osrednje- in vzhodnoslovenski jezikovni različici sta presegali odvisnost od predlog in sta zlasti skladenjsko zelo neodvisni ter izvirno slovenski. (5) Kranjski prevajalski koncept je sinhrono zastavljen, prav tako vzhodnoštajerski, prekmurski pa je bolj diahron s prepoznavno arhaičnimi glasoslovnimi, oblikoslovnimi in skladenjskimi rešitvami. (6) Kranjski prevajalci so se v osrednjeslovenskem prostoru 16. stoletja sociolingvistično srečevali z latinščino kot kulturnim jezikom in nemščino kot deželnim jezikom, kranjščina pa si je morala šele izboriti in utrditi status drugega deželnega jezika in predvsem jezika v cerkvi; na Ogrskem je imela latinščina v 18. stoletju status globalnega uradnega jezika, madžarščina je bila prevladni in

državni jezik, prekmurščina je bila samoumevni pokrajinski sporazumevalni jezik med Muro in Rabo, kajkavščina pa njihov nadomestni jezik v cerkvi; v vzhodnoštajerskem prostoru je bila nemščina globalni jezik, prevajalci so v 18. stoletju iskali pravo mero med kajkavščino in kranjščino, v prvi polovici 19. stoletja pa med vzhodnoštajerskim partikularizmom in slovensko jezikovno združevalnostjo. (7) Kranjski prevajalci 16. stoletja so se naslonili na mestni govor Ljubljane, ki je takrat imela približno 4.000 prebivalcev; v Prekmurju v Küzmičevem času ni bilo mest niti meščanov, Dajnkova vzhodnoštajerska knjižna različica pa se je naslanjala na Radgono, ki je bila takrat pomembno tiskarsko središče. (8) Kranjski prevajalci so bili jezikovno združevalni, razumljivi so želeli biti na čim širšem slovenskem etničnem prostoru; prekmurski so bili razlikovalni (do kajkavščine in osrednjeslovenskega jezika); vzhodnoštajerski pa v dvajsetih in tridesetih letih 19. stoletja močno partikularistični (Dajnkov krog), kljub temu pa dovolj združevalni (Anton Murko, Anton Slomšek, Anton Kreml), da so bili jezikovni most med kranjskim in prekmurskim jezikom ter so omogočili lažje in hitreje jezikovno poenotenje.

Leposlovna ustvarjalnost je bila do poenotenja slovenske knjižne norme šibkejša – več prevodov je bilo v osrednjeslovenskem knjižnem jeziku, manj pa v vzhodnoslovenskem, in sicer več v vzhodnoštajerskem pokrajinskem (knjižnem) jeziku, manj pa v prekmurskem –, a ni odstopala od jezikovne tradicije, ki se je oblikovala v okviru cerkvenega slovstva, saj se je jezikovna norma oblikovala predvsem v prevodih religioznih besedil.

5 Seznam sorodnih poglavij v monografiji

Prevajanje v času protestantizma (1550–1595) / Prvi slovarji in njihov vpliv na razvoj jezika / Prevajanje Svetega pisma po času reformacije

6 Priporočeno branje

Jesenšek, Marko. 2013. *Poglavja iz zgodovine prekmurskega knjižnega jezika*. Maribor: Mednarodna založba Oddelka za slovanske jezike in književnosti, Filozofska fakulteta.

Monografija pokriva najpomembnejša poglavja v razvoju prekmurskega jezika od nastanka (Franc Temlin, 1715) do prevoda Svetega pisma (Števan Küzmič, 1771), katoliškega nadaljevanja (Mikloš Küzmič) in razvoja v 19. stoletju.

Jesenšek, Marko. 2015. *Poglavja iz zgodovine vzhodnoštajerskega jezika*. Maribor: Mednarodna založba Oddelka za slovanske jezike in književnosti, Filozofska fakulteta.

Monografija se osredinja na dogodke v 18. in prve polovice 19. stoletja, razlaga nastanek vzhodnoštajerskega (knjižnega) jezika in analizira plurilingvizem vzhodnoštajerskih avtorjev, npr. Bernarda Mariborskega, Leopolda Volkmerja, Petra Dajnka,

Antona Krempla, Antona Murka, Antona Slomška, Oroslava Cafa, ter predstavlja slovaropisno delo na severovzhodu Štajerske do sredine 19. stoletja.

Jesenšek, Marko, ur. 2013. *Prekmurska slovenska slovnica / Vend nyelvtan*, prevedla Marija Bajzek. Maribor: Mednarodna založba Oddelka za slovanske jezike in književnosti. Filozofska fakulteta.

Prevod prekmurske slovnice Avgusta Pavla v slovenski knjižni jezik. Vzporedno madžarsko in slovensko besedilo kaže na oblikovanje slovenske slovniške terminologije ob madžarski v prvih desetletjih 20. stoletja.

Just, Franci. 2014. »Prevodna recepcija slovenskih pisateljev v prvem prekmurskem časopisu Prijatelj in tedniku Novine.« V *Recepcija slovenske književnosti*, Obdobja 33, uredila Alenka Žbogar, 175–162. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Center za slovenščino kot drugi/tuji jezi.

Predstavljen je prvi prekmurski literarni prevod v časopisu *Prijatelj* («Cesarjeva nova oblačila») in nadaljnja prevodna recepcija slovenske prekmurske književnosti v časopisu *Novine*.

Smej, Jožef. 2005. »O prevodih psalmov v prekmurščino od Martjanske pesmarice II do Puzstajjeve pesmarice 1893.« *Slavistična revija* 53/2, 211–227.

Razprava odkriva prve prekmurske prevode, tj. posamezne psalmske odlomke, ki so jih prekmurski prevajalci objavili v posameznih pesmaricah.

Bibliografija

- Flisar, Janoš. 1925. »Prekmurja znameniti evang. mo'zje. Szijártó Stevan. (1765–1833. IX.10).« *Düsevni liszt: mejszecsne verszke novine*, 20. 05. 1925, 3/6: 70.
- Grivec, Fran. 1938. *Slovenski knez Kocelj*. Ljubljana: Jugoslovanska knjigarna.
- Grivec, Fran. 1963. *Slovenska blagovestnika sv. Ciril in Metod*. Celje: Mohorjeva družba.
- Gruden, Josip. 1914. »Starine železnih in salajskih Slovenov. Fragment iz zgodovine ogrskih Slovencev. Objavil in opombe pridejal dr. Josip Gruden.« *Časopis za zgodovino in narodopisje* 11: 93–154.
- Jerič, Ivan. 2001. *Zgodovina madžarizacije v Prekmurju*. Murska Sobota: Stopinje.
- Jesenšek, Marko. 2013. *Poglavja iz zgodovine prekmurskega knjižnega jezika*. Maribor: Mednarodna založba Oddelka za slovanske jezike in književnosti, Filozofska fakulteta.
- Jesenšek, Marko. 2015. *Poglavja iz zgodovine vzhodnoštajerskega jezika*. Maribor: Mednarodna založba Oddelka za slovanske jezike in književnosti, Filozofska fakulteta.
- Jesenšek, Marko. 2018. *Prekmurski jezik med knjižno normo in narečjem*. Maribor: Univerzitetna založba Univerze v Mariboru.
- Lipušček, Uroš. 2019. *Prekmurje v vrtincu Pariške mirovne konference 1919*. Petanjci: Ustanova dr. Šiftarjeva fundacija.
- Jesenšek, Marko. 2020. »Prekmurski knjižni jezik in narečje.« V »*Mi vsi živeti ščemo*.« *Prekmurje 1919: Okoliščine, dogajanja, posledice*, uredili Peter Štih, Kornelija Ajlec, Attila Kovács, 524–564. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti.
- Melich, János. 1902. *A hazai vend (szlóven) nyelvű irodalom bibliográfiája*. Budapest: Magyar Könyvszemle.
- Melich, János. 1908. *Ujabb adalékok a hazai vend (szlóven) nyelvű irodalom bibliográfiához*. Rokopis.
- Novak, Vilko. 1971. »Szijártó (Šjarto), Štefan.« V *Slovenski biografski leksikon*. 11. zv. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti.
- Novak, Vilko. 1976. *Izbor prekmurskega slovstva*. Ljubljana: Zadruga katoliških duhovnikov.
- Novak, Vilko. 1997. *Martjanska pesmarica I*. Ljubljana: Založba ZRC SAZU.
- Nouvi zákon ali Testamentom goszpodna nasega Jezusa Krisztusa / zdaj oprvics z grcskoga na sztári szlovenszki jezik obrnyeni po Stevan Küzmicsi Surdánskom F. 1771. Prevedel Števan. V Halli Saxonskoj.
- Orožen, Martina. 1973. »Jezikovno knjižno izročilo prekmurskih in štajerskih pisateljev.« *Časopis za zgodovino in narodopisje* 44/1: 127–138.
- Orožen, Martina. 1996. *Poglavja iz zgodovine slovenskega knjižnega jezika*. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- Orožen, Martina. 1996a. *Oblikovanje enotnega slovenskega knjižnega jezika v 19. stoletju*. Ljubljana: Filozofska fakulteta: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.
- Orožen, Martina. 2010. *Kulturološki pogled na slovenski jezik*. Maribor: Filozofska fakulteta.

- Potrata, Majda. 1994. *Pesništvo Leopolda Volkmerja*. Maribor: Kulturni forum.
- Rajh, Bernard. 1984. »Severovzhodna Slovenija pri oblikovanju knjižnega jezika do konca prve polovice 19. stoletja.« *Časopis za zgodovino in narodopisje* 55/1: 38–49.
- Rajh, Bernard. 1984a. »Vzhodnoštajerske slovnice iz prve polovice 19. stoletja.« *Časopis za zgodovino in narodopisje* 55/2: 299–309.
- Rajhman, Jože. 1970. »Vloga Petra Dajnka v zgodovini slovenskega knjižnega jezika.« *Časopis za zgodovino in narodopisje* 41/2: 296–320.
- Rajhman, Jože. 1977. *Prva slovenska knjiga v luči teoloških, literarno-zgodovinskih, jezikovnih in zgodovinskih raziskav*. Ljubljana: Partizanska knjiga
- Reisp, Branko. 1993. »Prvi (protestantski) tiskar na Slovenskem Janez Mandelc.« *Zgodovinski časopis* 47/4: 509–514.
- Sedar, Klaudija. 2016. »Kulturnozgodovinska preteklost dolnjega Prekmurja v zgodnjem novem veku.« *Anali PAZU HD 2*, št. 2: 73–83.
- Simonič, Franc. 1903. *Slovenska bibliografija*. Del 1, Knjige: (1550–1900). Ljubljana: Slovenska Matica.
- Slavič, Matija. 1921. *Prekmurje*. Ljubljana: Slovenska krščansko-slovanska zaveza.
- Smej, Jožef. 1997. »Se je Mikloš Küzmič v svojem prevodu evangeliomov res naslanjal na Štefana Küzmiča?« *Slavistična revija* 45/3–4: 533–544.
- Smej, Jožef. 2005. »O prevodih psalmov v prekmurščino od Martjanske pesmarice II do Pusztajjeve pesmarice 1893.« *Slavistična revija* 53/2: 211–227.
- Stabej, Jože. 1972. »Janez Anton Apostel – pater Bernard: Dictionarium Germanico-Slavonicum 1760.« *Časopis za zgodovino in narodopisje* 43: 263–274.
- Stanislav, Jan. 1978. *Starosloviensky jazyk*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo.
- Šebjanič, Franc. 1969. »Agenda Vandalica – prekmurski tisk iz 16. stoletja.« *Časopis za zgodovino in narodopisje*, 243–244.
- Šebjanič, Franc. 1977. *Protestantsko gibanje prekmurskih Slovencev*. Murska Sobota: Pomurska založba.
- Škafar, Ivan. 1978. *Bibliografija prekmurskih tiskov od 1715 do 1919*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti.
- Štih, Peter in Vasko Simoniti. 2009. *Na stičišču svetov*. Ljubljana: Modrijan
- Svetu pismu noviga testamenta. 1784. Prevedla Jurij Japelj in Blaž Kumerdej. Ljubljana: Janez Friderik Eger.
- Tivadar, Hotimir. 2017. »Prekmurščina med nekdanjo knjižnostjo in sedanjo narečnostjo.« V *Avogust Pavel med Slovenci, Madžari in Avstrijci* (Zora, 120), uredil Marko Jesenšek, 147–164. Maribor: Univerzitetna založba.
- Toporišič, Jože. 1992. *Enciklopedija slovenskega jezika*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Žejn, Andrejka. 2021. *Izbodišča slovenske pripovedne proze. Dvestoletna tradicija slovenske pripovedne proze: od sredine 17. do sredine 19. stoletja*. Ljubljana: Založba ZRC. Dostop 23. 10. 2022. <https://ispp.zrc-sazu.si/>.

PREVAJANJE IN REFORMACIJA NA VZHODU SLOVENSKEGA ETNIČNEGA PROSTORA

Prevajalski opus prekmurskih protestantov je bil v 18. stoletju podoben osrednjeslovenskemu: prva dva tiska sta katekizem (*Mali Katechismus*, 1715 – prevod iz madžarščine) in abecednik (*Abecedarium Szlovenszko*, 1725). Najpomembnejši prevajalski dosežek je prvi prevod Nove zaveze iz grščine v slovenščino (Števan Küzmič, *Nouvi Zákon*, 1771). V katoliških tiskih Mikloša Küzmiča se je nato knjižna prekmurščina oblikovala ob prevodih cerkvenih besedil iz latinščine, npr. *Szveti evangyliomi* (1780). Sledili so poskusi leposlovja, npr. v časopisu *Prijatelj* prevodi madžarskih romantičnih pesnikov, npr. Petőfi, Vörösmarty, Arany.

Prevodi v vzhodnoštajerski knjižni jezik so se v 18. stoletju zgledovali po nemških predlogah, npr. *Parchamerjev katekizem* (1758, 1764, 1777). Normativnost je postavil Dajnko v nemško pisani slovnici (1824) in prevodih cerkvenih besedil iz nemščine (npr. *Evangyliomi*, 1817) in latinščine (npr. začetek Stare zaveze, rokopis 1836). Sledili so mu s prevodi pridig npr. Šerf, (1835), Rižner (1835), ali pa Lah s prevodom krištofšmidovske povesti iz nemščine (*Leseni križec*, 1835). Združevalno slovensko so delovali Murko (slovnica, 1832 in nemško-slovenski ter slovensko-nemški slovar (1833)), Slomšek in Krempf (prevodi katekizma, 1826 ter evangelijev, 1843).

Ob globalni latinščini in grščini *Nouvega Zákona* je regionalno nemščino kranjskih in vzhodnoštajerskih predložnih besedil v Prekmurju nadomestila regionalna madžarščina.

TRANSLATION AND THE REFORMATION IN THE EASTERN PART OF THE SLOVENE ETHNIC AREA

In the 18th century, the translation corpus of the Prekmurje Protestants was similar to that in Central Slovenia: the first two printed works were a catechism (*Mali Katechismus*, 1715 – translation from Hungarian) and abecedarium (*Abecedarium Szlovenszko*, 1725). The most important translation achievement is the first translation of the New Commitment from Greek into Slovene (Števan Küzmič, *Nouvi Zákon*, 1771). After that, the Catholic texts of Mikloš Küzmič established Prekmurje literary norms with translations of ecclesiastical texts from Latin, e.g. *Szveti evangyliomi* (1780). Attempts at reaching literary norms also appeared in fiction texts, such as translations of Hungarian romantic poets, e.g., Petőfi, Vörösmarty and Arany in the *Prijatelj* newspaper.

In the 18th century, translations into East-Styrian literary language were modelled on German templates, such as Parchamer's catechism (1758, 1764, 1777). Normativity was established by Dajnko in the German written grammar (1824), translations of ecclesiastical texts from German (e.g. gospels, 1817) and Latin (e.g. the beginning of the Old

Testament, manuscript 1836). These works were followed by translations of sermons, e.g. Šerf, (1835) and Rižner (1835), or Lah with the translation of the tale of Christoph Schmid from German (*Leseni križec*, 1835). The language used in several texts performed a unifying function, most notably the works by Murko (Grammar, 1832) and the German-Slovene and Slovene-German dictionaries (1833), as well as Slomšek and Krempf with translations of catechism (1826) and gospels (1843).

In addition to the global Latin and Greek, the regional German language of the Kranjska and East Styria region was replaced in Prekmurje by the regional Hungarian language.